

Pilar – časopis za društvene i humanističke studije, 2(2007) 1(3), Nakladnik: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb.

Časopis *Pilar* (glavni urednik Srećko Lipovčan, zamjenik Zlatko Matijević, međunarodno uredničko vijeće) druga je serijska publikacija istoimenog instituta. Još od 1992., naime, redovito izlaze *Društvena istraživanja*, „časopis za opća društvena pitanja“, koji objavljuje radove iz različitih društvenih i humanističkih disciplina (sociologije, psihologije, politologije, povijesti, prava, ekonomije, demografije, lingvistike...), ali i radove koji prelaze njihove unutarnje granice; najveća pak njegova posebnost načelna je otvorenost, za razliku od ostalih znanstvenih časopisa, i tekstovnim oblicima na koje se ne može primijeniti uobičajeni kategorizacijski postupak – eseje, primjerice – ako „na kvalitetan i zanimljiv način obrađuju neku relevantnu temu“.

Pokrenut 2006., i *Pilar* je znanstveni časopis (od ovoga broja uz financijsku potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa) sa standardnim uređivačkim pravilima, a za razliku od *Godišnjaka Pilar* (2001.–2002.; urednici također Lipovčan i Matijević), namijenjenoga prinosima za proučavanje naslovnikova života i djela, zamišljen je kao prostor za „interdisciplinarno tematiziranje ‚pilarovskih tema‘, temâ identiteta, modernizacije i europeizacije“. U tom je pogledu, dakle, predmetni zahvat časopisa *Pilar* određen uže od onoga *Društvenih istraživanja* i šire od onoga istoimenoga godišnjaka. Ipak, njegovu ključnu osobitost treba potražiti u ostalim dijelovima uredničkoga proslova, koji se iz broja u broj otiskuje na unutrašnjoj strani korica. Riječ je, zapravo, o svojevrsnom manifestu o bitnim (negativnim) značajkama suvremenoga društva, i o dugoročnoj korektivnoj relevantnosti vrijednosno orijentiranih društvenih i humanističkih znanstvenih interesa. Na takvu se programsku platformu ne nailazi često, posebice ne u novijim hrvatskim okvirima, pa ću se na nju iscrpnije osvrnuti u drugom dijelu teksta, nakon što izložim sadržaj.

Dio časopisa posvećen raspravama otvara izvorni znanstveni rad Tomislava Jonjića „Dr. Ivo Pilar – odvjetnik u Tuzli (1905–1920)“. Na temelju preostalog gradiva bivšega kotarskoga suda (oko 500 spisa nastalih u razdoblju 1908.–1920.), koje se čuva u Arhivu Tuzlanskoga kantona, te relevantne literature autor je (inače i sam odvjetnik te, među ostalim, autor iscrpnoga djela *Hrvatska vanjska politika 1939.–1942.*) sintetizirajući pisane izvore i vlastito praktično iskustvo obradio djelatnost Pilarove pisarnice, najrazvijenije u Tuzli toga doba, gradu u kojemu je djelovalo još sedam odvjetnika. Građansko i trgovačko pravo područja su u kojima je Pilar uglavnom zastupao, pa su – među ostalim – dostupni spisi važan izvor podataka i za gospodarsku povijest tuzlanskoga kraja. Zbog kontekstualizacije primjetan je prostor posvećen i pravnom poretku u Bosni i Hercegovini, kako u vezi s ostvarivanjem prava na bavljenje odvjetništvom, tako i u pogledu sudbenoga ustroja. Slijedom izloženoga, opći je Jonjićev zaključak kako se austrougarsko pravosuđe odlikovalo brzinom postupanja te uživalo snažno povjerenje u pravednost. Neovisno o tome hoće li daljnja istraživanja u cjelini poduprijeti to mišljenje (zbog nekoga razloga, animozitet prema sudovima i odvjetnicima bio je i prije 1918. prisutan u hrvatskoj publicistici i lijepoj književnosti), Jonjićev je rad – još uvijek među rijetkima, ako ne i jedini svoje vrste – svakako ogledan za svakoga tko se namjerava upustiti u proučavanje nekog od bogatih fondova hrvatskih odvjetničkih pisarnica.

Izvorni znanstveni rad američkih sveučilišnih profesora Gerarda Toala (Irca koji se potpisuje i kao Gearóid Ó Tuathail) i Carla Dahlmana, „Je li etničko čišćenje uspješno?“ prevedeni je tekst njihova izlaganja na znanstvenom skupu „Dayton – 10 Years After: Conflict Resolution and Cooperation Perspectives“, održanome 2005. u Sarajevu. Rezultati su to demografskoga istraživanja koje je 2002.–2004. na području Bosne i Hercegovine financirala američka National Science Foundation. Kako uvodno ističu autori, začetnici i pretežni počinitelji etničkoga čišćenja u BiH su srpska vojska i neredovite postrojbe; ciljevi čišćenja bili su homogenizacija stanovništva te učvršćenje teritorijalnih osvajanja radi spajanja sa Srbijom. Neke njegove elemente imale su ili proizvele i akcije Hrvatskoga vijeća obrane (potpomognute Hrvatskom vojskom) te Armije BiH. Daytonskim mirovnim sporazumom 1995. uvelike su priznate srpske ratne stečevine te utvrđeno pravo na povratak prognanika u njihove domove, odnosno na kompenzaciju za imovinu koja im ne može biti vraćena. Upravo je posljednja odredba zamalo postala legalnim sredstvom za konsolidaciju „nasilnoga etničkoga inženjeringa“, o čemu su – suočavajući se s poratnim teškoćama i neuspjehom forsiranoga povratka – neko vrijeme, prema autorima, ozbiljno razmišljali i predstavnici međunarodne zajednice. Ipak, prihvaćena je politika sustavnoga promicanja povratka te su nakon 1999. pomaci postali vidljivi. U rujnu 2004. službeno je objavljeno da se milijun ljudi (od ukupno nešto više od dva milijuna prognanih) vratilo u svoje domove. S tim u vezi visoki su čimbenici dali i nekoliko pretjerano optimističnih izjava, pa autori – slijedom statističkoga gradiva i terenskih uvida (jer zadnji je popis stanovništva u BiH proveden još 1991.) – upozoravaju na prisutne napetosti (katkad i u nacionalno još uvijek homogenim sredinama, između starosjedilaca i doseljenika) te na nužan oprez pri tumačenju brojki: osim što više od polovice svih povratnika u boravišta (ili prebivališta? – F. H.) čine pripadnici vladajuće etničke zajednice, velik dio njih svoje obnovljene kuće iznajmljuje ili rabi samo za odmor. Kako bilo, zaključuje se, unatoč relativno sporom napretku i nekim pesimističkim izvješćima, povratak prognanika jedino je razumno rješenje, no treba ga dopuniti napose kažnjavanjem Mladića i Karadžića, preispitivanjem statusa Republike Srpske te pokretanjem procesa pomirenja, u kojemu će pojedini politički prvaci morati prihvatiti da neke zajednice snose veću odgovornost od ostalih. Načelno, premda bi se neke pojmovne kategorije u njemu mogle bolje postaviti, a neki zaključci vjerojatno dovesti u pitanje, rad Toala i Dahlmana u svojem je jasno određenom području zanimljiv i za hrvatske pojmove rijedak primjer uloge društvenih znanosti kao potencijalnoga savjetnika pri političkom odlučivanju na višoj razini.

U sljedećoj tematskoj cjelini „Građa/prilozi“ zastupljeni su radovi o vjeri starih Slavena ravnatelja gradačke sveučilišne knjižnice i praškoga profesora Jana Peiskera (1851.–1933.) te Ive Pilara. Peiskerova rasprava „Koje su vjere bili stari Sloveni prije krštenja?“ preuzeta je iz časopisa *Starohrvatska prosvjeta* (1928.), za koji ga je iz rukopisa bio preveo sam Pilar, inače Peiskerov poznanik i pobornik. Peisker je, naime, bio uvjeren da je već postojeću hipotezu o zoroastričkom dualizmu starih Slavena nedvojbeno dokazao prepoznavanjem 32 jednako strukturirana svetišta („Kultstätten“) na području Štajerske, Koruške, Češke, Moravske, Istre i Dalmacije. Obrazac svakoga od njih bio bi ovakav: „1. tekuća voda, 2. bogu posvećena gora lijevo (gledano nizvodno – F. H.), 3. zloduhova pećina (klisura – F. H.) desno“, a odgovarao bi izvorniku „u iranskoj pradamovini“ za kojega, prema autoru, „nije isključeno“ da ga je utvrdio sam Zaratustra.

Prihvativši Peiskerovu metodu kao nesumnjiv dokaz za vlastite poglede (izgradio ih je neovisno, promišljanjem razloga koji su pridonijeli širenju Crkve bosanske), sam Pilar primijenio ju je – detaljnije navodeći kazivače te uz neka ograničenja, ali i dodatne pretpostavke – na južnoslavensko područje, opisavši u raspravi „O dualizmu u vjeri u starih Slovjena i o njegovu podrijetlu i značenju“ (ovdje prenesenoj iz *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena*, 1931.) još 37 svetišta toga obrasca.

Budući da se ovdje ne može ući u sve pojedinosti navedenih tekstova, niti u njihove potencijalno dalekosežne znanstvene, pa i političke implikacije (s odobravanjem su ih, primjerice, primili Milan Šufflay i Josip Horvat), za svojevrstan uvod u njihov kontekst i recepciju upućujem na rad „Paški sveti trokut“ Vitomira Belaja i Gorana Pavela Šanteka (*Studia ethnologica Croatica*, 2006.), nastao istraživanjem upravo jednoga od „svetišta“ koje je prvi bio uočio Pilar. Razložiti ću, međutim, opširnije onu metodološku sastavnicu Peiskerova i Pilarova pristupa koju – za razliku od ostatka – ni spomenuti suvremeni autorski dvojac ne ocjenjuje upitnom: „Pokazalo se, naime, kako Peiskerovo tumačenje tih svetih prizorišta (...) ne može izdržati ozbiljnu kritiku. Ni u kojoj vrsti izvora nisu nađeni bilo kakvi argumenti za nj. Ali zajedno s Peiskerovom interpretacijom problema i sam je problem, tj. pitanje, zašto oronimi, ako su u paru, stoje u krajoliku u jasnoj značenjskoj opreci i zašto su imena, koja asociraju na sunce, svjetlost itd. uvijek na lijevoj, a ona povezana s mrakom, Vragom itd. uvijek na desnoj strani rijeke (gledano od izvora), bio „pometen pod tepih“ (podcrtao F. H.). Nasuprot toj tvrdnji Belaja i Šanteka, ne dvojeći u to da postoje susjedni oronimi (i drugi toponimi) što doista jesu u naznačenoj značenjskoj opreci (a možda katkad i čine nekadašnje vjersko prizorište), za mē je u velikom dijelu problematično upravo takvo analitičko polazište, uglavnom nepotkrijepljeno arheološkim nalazima. Ako na proučavanom teritoriju postoji više desetaka (ako ne i stotina) tisuća toponima, nije li statistički gotovo nužno da će ih se naći nekoliko desetaka navedenih „oprečnih“ naziva? Ako su stari Slaveni doista po nekoj pravilnosti npr. uzvisine imenovali po „dobrim“, a klance i ponore po „zlim“ bićima, nije li isto tako za naše podneblje sasvim prirodna (dakle, nipošto mitološka) posljedica što neke od njih dijeli tekućica? Ne bismo li proučivši cjelokupni korpus zemljopisnoga nazivlja našli i mnoge na taj način „oprečne“ toponime staroslavenskoga podrijetla koje ne razdvaja vodotok? Daljnja je teškoća ta što je broj očigledno mitološki motiviranih izvornih staroslavenskih toponima zapravo malen, pa se i Peisker i Pilar u zaključivanju služe raznim, ne samo etimološkim promišljanjima. Prvi tako ističe kako su na Cresu „Velibok“ nazvani ne samo „sjeverni šiljak otoka“ (na današnjoj karti uzvisina Veli bok, 122 m), nego i lokalitet (ne precizira se koje vrste!) na „zapadnom obrežju“ gore Šiš (danas u kartama vrh Sis, 639 m); oba se nalaze „lijevo“, a ime im je „nedvojbeno nastalo iz Belibog“. Međutim, pod Sisom se nalazi uvala Veli bok s istoimenim obalnim pojasom, a postanak toga naziva, poput mnogih istovrsnih jadranskih lokaliteta, ipak se ponešto uvjerljivije povezuje s talijanskom riječju „bocca“ (usta, otvor, ušće...). Pilar je pak u okolini Baške Vode naišao na „kraj, koji se zove Divić-Rat, pa je bez sumnje negda bio posvećen (avestičkom – F. H.) zloduhu *Devi* ili *Divi*“, promaknulo mu je, među ostalim, da se ondje u novome vijeku iz blizine Imotskoga doselio rod Divića, od kojega također može potjecati naziv. Južno od Praga, na obale rijeke Sazave, Peisker smješta svetište koje čine gora Mednik i stijena Třeštibok; prvi naziv, prema njemu, znači „davalac meda“ te upućuje na Svarožića (zašto, recimo, ne na to da su tamošnje šume obilovale košnicama ili bakrenom

rudom?), a drugi navodno dolazi od trešti, tresnuti (na zemlju oboriti, uništiti) te znači uništavatelja sreće i dobra, zloduha – u obzir se, dakle, nimalo ne uzima mogućnost onomatopejskoga podrijetla (premda i sam ističe kako Sazava ondje „probija put bjelopjenom brzicom i daleko čujnom orljavom“). Gorske vrhunce Vidalj i Videš Pilar tako etimološki povezuje sa Svetovidovim sjedištem, no ne čini mi se nemogućim da se zovu i prema tome što se s njih daleko vidi; isto tako, Vranača i Vranjak nedvojbeno su mu brda na koja su „naši djedovi vodili crne konje – vrance posvećene bogu tame“, premda se ne mogu isključiti drugi asocijativni nizovi: krajolik može biti i vrane boje te obilovati vranama. Podrobnijim ispitivanjem mogli bi se, po svem sudeći, prepoznati slični primjeri pa za kraj navodim samo one u kojima je put potkrjepljivanja nešto domišljatiji. Cijelim predmetnim prostorom razasute su stijene nazvane Djevin skok, Devin, Skočdjevojka, Jungfernsprung i slično. Premda mjesno stanovništvo uz njih redovito veže predaju o djevici koja se pred progoniteljima baca u ponor kako bi sačuvala svoju čast, umjesto da pokušaju protumačiti tu učestalost npr. postojanjem odgovarajućega praslavenskoga mita (kako je to prigovorio već Jakob Kelemina u *Etnologu*, 1926./1927.), Peisker i Pilar analizom glasovnih sličnosti dolaze do zaključka da navedeni lokaliteti svoj izvorni naziv duguju upravo zloduhu Devi. Štoviše, prema prvome, „iz toga pak slijedi da su svagdje, gdje se nalazi Djevin skok (...), sa onom prije ocrtanom (trojnom – F. H.) scenerijom, morali nekad stanovati slovenski (slavenski – F. H.) zoroastrovci, pa ma gdje to bilo, makar i u Španiji i Engleskoj“. Pokraj sela Glowice, nadalje, Peisker je pronašao svetište s obratno smještenim toponimima, pa ga je – kako bi očuvao teoriju – bez zadržke proglasio heretičkim (s dualističkoga stajališta). Slična navodna obratna (»transverzalna«) svetišta na suprotnim obalama Save kraj Čateža te Rječine kraj Lukeževa Sela Pilar je, pak, uključio u svoj sustav tumačeći kako u danim slučajevima referentni nisu navedeni veći vodotokovi, već njihovi omanji pritoci. Držeći, dapače, da je krški krajolik još prije 1.000 godina bio obrastao šumom i bogat tekućicama (obveznim trećim elementom dualističkih svetišta!), Pilar se u svojim shemama zadovoljava i današnjim kišnim vododerinama, tvrdeći da su nekada tuda tekli stalni potoci. Katkad mu i „umjetno nasuti humak od nekoliko metara“ može nadomjestiti brdo ili goru, sjedište boga svjetlosti i dobra.

Iako su srodno zasnovani pristupi još uvijek znanstveno aktualni, teško je otići se dojmima da u takvim slučajevima toponomastičkih raščlambi količina mogućih podudarnosti neslućeno raste, i da ovisi ponajprije o mjerilu zemljovida i potpunosti njegova kazala. Ili, kako je to nedavno, uz druge napomene o zamkama mitološko-rekonstruktivnih nastojanja, općenito primijetio Ivan Lozica: „Kako to obično u strukturalizmu biva, trik je u prevođenju iz posebnoga na opće i nazad. Prvo moramo zaboraviti da smo strukturu derivirali kao vlastitu hipotezu iz mnoštva pojedinosti. Zatim tu opću strukturu iskažemo elegantnom formulom, primijenimo formulu na isto ili vrlo slično mnoštvo pojedinosti i veselimo se što stvar uglavnom funkcionira.“ (*Studia mythologica Slavica*, 2007.).

U pretposljednjoj cjelini trećega broja časopisa *Pilar*, prema naslovu „Ocjene i prikazi“, Zlatko Hasanbegović osvrnuo se na Matijevićevo djelo *Lučonoše ili herostrati? Prilozi poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća* (Zagreb 2006.), Jonjić na Hasanbegovićevo djelo *Muslimani u Zagrebu 1878.-1945. Doba utemeljenja* (Zagreb 2007.), a Stjepan Matković na ono Stephana Baiera i Eve Demmerle, *Otto von Habsburg – životopis* (Zagreb 2005.).

U završnoj rubrici „Kronika“ dane su, pak, informacije o predstavljajima prvoga i drugoga broja časopisa *Pilar*, programu rada na petogodišnjem znanstvenom projektu „Ivo Pilar, teoretičar hrvatske modernizacije“ te kraći tekst novinara Ante Cigeljevića o nekim aspektima Pilarova života u Tuzli.

Upute suradnicima jasno su napisane, a grafički prijelom vrlo čitko izveden (posebno je pohvalna odluka da se brojevi koji upućuju na podnožne bilješke otisnu masnim slogom). Premda ne raspolaže posebnom lektorskom i korektorskom potporom, jezična razina časopisa visoka je te izvrstan dojam tek mjestimice umanjuje poneki pravopisni, najčešće interpunkcijski nedostatak.

A sad ponovno o programskoj platformi časopisa. Ona je izložena u proslavu *Pilara*, ponajprije kao niz sljedećih tvrdnji: a) danomice sve se snažnije, i na planetarnoj razini, osjeća nesnalaženje u vrijednosnim orijentacijama, b) kao da ljudsko društvo više ne upravlja samo sobom nego se prepušta lagodnosti rješenja koja se nameću logikom slijepoga tehnološkoga razvoja, c) sve se manje traži upitanost nad problemima svijeta, d) sve se više prepuštamo komociji ispraznosti konzumnoga društva, e) navedene discipline nerado se neupitno prepuštaju stihiji „tehnološkoga“ kao „posljednje riječi“ i f) ne pristaju na to da se sadržaj pojma jednakopravnosti ostvaruje isključivo kao jedna te ista dezorijentiranost pojedinaca, pritisnutih sve oštrije korporacijskom režijom potrošnje.

Takva (u ovom slučaju pretežno implicitna) kritika koncepta vrijednosno neutralne znanosti, kao i onoga znanosti nezainteresirane za izvanakademski okvir, prisutna je u različitim oblicima i dosezima barem već od polovice XIX. st. Ponegdje dominantno, ponekad prijeporno, to je shvaćanje o potrebi znanstvene angažiranosti – nema sumnje – sasvim legitimno (za mē i dobrodošlo!), a promiče ga na svoj način i Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, inače glavni financijer društvenih i humanističkih znanosti u nas, među ostalim, onom nezaobilaznom rubrikom (u obrascima za prijavu projekata) „primjena istraživanja“.

S druge strane, premda mi intuitivno ne djeluju upitno ni tvrdnje od a) do f), potaknule su me da – poput velikoga dijela relevantne literature – i sam postavim neka pitanja. Treba li te tvrdnje u sklopu vrijednosno shvaćene znanstvene djelatnosti promatrati kao: 1) radne pretpostavke ili međupostavke koje se mogu (dodatno) potkrijepiti ili opovrgnuti (daljnjim) istraživanjima, 2) sudove koji su tako očiti da ih se ne treba posebno potkrijepljivati, 3) čiste vrijednosne sudove koji stoje izvan područja potkrijepivanja i opovrgavanja ili kao 4) nesporne zaključke (prethodnih) istraživačkih postupaka? Možda se u tome razilazim s autorima proslava – uostalom, ova četvorna podjela sasvim je priručna – no meni je osobno najprihvatljivije prvo tumačenje.

S obzirom na to, za tvrdnju pod a) dodao bih da nije jasno formulirana. Ako se odnosi na to da su ljudi sve manje sposobni osvijestiti vrijednosne temelje djelovanja te da su sve skloniji istodobno ispovijedati međusobno nespojive vrednote (ili čak vrijednosne sustave), nameće se pitanje referentnoga uporišta – primjerice, trebalo bi navesti vrijeme i prostor u kojemu su ljudi za to bili sposobniji, odnosno, u kojemu su manje zapadali u proturječja. Ako se to i uspije učiniti, preostaje sljedeći korak –

jesu li dotično vrijeme i prostor doista (nasuprot našima) uzorni u svakom pogledu ili uz neke, označimo ih tako, poželjne značajke sadrže i mnoštvo nepoželjnih? Ako se tom tvrdnjom, pak, htjelo reći da su pojedinci u naše doba zbunjeni pred mnoštvom supostojećih vrijednosnih orijentacija, što u starijim društvima („primitivnim“, „jednostavnim“, „organskim...“) nije bio slučaj, loptica će pasti na još više polja – želi li se reći da mogućnost koherentnoga izbora načelno ipak postoji (izazivajući, doduše, poput svakoga izbora, a neki će reći i kulture uopće, nelagodu), da su ljudi uvjetovani promidžbom nespojivih vrijednosnih sustava (pri čem, dakle, mogućnost izbora ne postoji ili je bitno ograničena, a pojedinci osjećaju nelagodu zbog nesposobnosti da udovolje svim zahtjevima), ili je – recimo – poanta u tome da tim medijskim posredovanjem više nego ikad prevladavaju unificirane, ali nepoželjne vrijednosti? Je li društveni konsenzus o minimalnom skupu vrijednosti nemoguće postići ili su njegovi predvidljivi rezultati nedostatni?

Kako bilo, nešto eksplicitnija tvrdnja pod b), osim što tehnološki razvoj označuje slijepim, a njegova rješenja u lošem smislu lagodnima, sa sobom povlači i tvrdnju kako je društvo nekada doista upravljalo samo sobom (što danas „kao da“ više ne čini). I s njom u vezi upitno je koji su to vrijeme i prostor uzorni (primjerice, misli li se na navodnu „samoregulaciju“ lovaca-skupljača, ili na „intervencionističke“ državne aparate?), a ni s njezinim ostatkom ne mogu se olako suglasiti – počinje li sljepoća tehnološkoga razvoja nedavno ili nas prati još od neolitičke revolucije? Nije li jedan od glavnih poticaja tom razvoju upravo želja za olakšanjem životnih nedaća, dakle težnja k lagodnosti, ali u pozitivnom smislu? Ne nastaju li, među ostalim, upravo zbog tehnološkoga razvoja preduvjeti (npr. slobodno vrijeme, pismo, tisak...) za promišljanje njegova smisla? što bi, nadalje, moglo potkrijepiti tvrdnju da je taj razvoj u svojim počecima bio slijep, neplanski itd., no da se s vremenom ipak razvijaju nastojanja k nadzoru nad njime. Možda je pravo pitanje upravo to – Tko upravlja, a tko bi trebao upravljati tehnološkim razvojem? Država, ili tržište (dakle, potrošači i proizvođači)? Koliki utjecaj ima promidžbom stvorena potražnja, a koliko su upravo zahvaljujući (relativno) slobodnom natjecanju proizvodi svakim danom ipak sve prilagođeniji stvarnim potrebama kupaca, jeftiniji, kvalitetniji itd. Sasvim je izvjesno da mnoge tvrtke posluju s ekstraprofitima, da su – primjerice – otkupile neke patente (npr. za obnovljive izvore energije) i da ih iz, nazovimo ih tako, sebičnih korporativnih razloga još dugo neće učiniti dostupnima, no to još uvijek ne čini tehnološki razvoj slijepim, već samo utvrđivanju njegova smjera dodaje novi čimbenik. Uostalom, kada se na taj način (usp. i tvrdnju pod d) asocira na umjetno proizvedene, tzv. lažne potrebe, postavlja se pitanje kojim temeljem arbitrirati? Jesu li, primjerice, pothvati poput Keopsove piramide, Semiramidinih vrtova ili rimskoga Koloseja bili nepotrebni? Kakav učinak na poboljšanje životnih uvjeta imaju svakojaki više ili manje skupocjeni uresi, jela i opojne tvari koje čovječanstvo proizvodi ili rabi od pretpovijesti? Nije li i za mnoge sportske događaje, ali i za likovna, glazbena te filmska djela – štoviše, i za mnoge knjige – jedva izgledno da pridonose (kako god shvaćenoj) duhovnoj izgradnji? A opet, neku ulogu imaju, možda kao statusni simbol, zabava, kao odušak, kao sredstvo društvene integracije. Prihvatimo li jednom takvu logiku, polje tzv. lažnih potreba drastično će se smanjiti, a s tim u vezi i oštrina dojma o ispraznosti korporacijske režije potrošnje (usp. tvrdnje pod d) i f).

S komocijom ispraznosti konzumnoga društva povezuje se i tvrdnja o sve manjem traženju odgovora na probleme svijeta (c). Osim što nije sasvim jasno na koje se probleme pritom misli (na osobno-egzistencijalne ili društveno-političke, na svagdašnje ili metafizičke, na ekologiju, pravo, ekonomiju, sociologiju i politologiju, ili na religiju, književnost i filozofiju), i ovdje se može postaviti pitanje o referentnom uporištu. S kojim se vremenom i prostorom na taj način možemo uspoređivati? Uostalom, malo je mislilaca („upitanih nad problemima svijeta“) upravo svoj društveni okvir proglašavalo uzornim – najčešće su težili njegovu popravljanju (pridajući mu mnogo teže karakteristike od „ispraznosti“, pa i potičući oružane pothvate), a nerijetko su zato i snosili sankcije okoline znatno oštrije od „jednakopravnosti“ iz tvrdnje pod f). (Najposlije, da je okolina bila učinkovitija – dosjetka je pomalo zlobna – ne bi u prošlosti ni bilo toliko krvavih prevrata...). Naravno, ne bi trebalo smetnuti s uma ni to da se, gledano u postotku, danas više ljudi nego ikada u povijesti profesionalno (u tzv. kvartarnim djelatnostima) bavi upravo „problemima svijeta“ (i u spomenutom užem, i u spomenutom širem smislu). Ako nismo zadovoljni kako im (ili nam?) u tome ide, vjerojatno je najlakše odgovornost prebaciti na „globalnu“ društvenu okolinu, premda bismo, čini se – ako odlučimo ostati vjerni temeljnim znanstvenim zasadama – pozitivni pomak najprije mogli ostvariti metodološko-organizacijskim (samo)propitivanjem. Zar je suvremeno društvo krivo što ga, kako mnogi drže, razvoj spomenutih djelatnosti u svojoj složenosti dostatno ne slijedi? Ipak, zar su prije – vraćam se na već iznesenu primjedbu o uporištu – u većoj mjeri išli ukorak? Naposljetku, nije li, možda, moderni zahtjev „znati da bi se predvidjelo, predvidjeti da bi se spriječilo“ (Auguste Comte) odviše samouvjereno postavljen, tako da u društvenim i humanističkim znanostima izaziva trajnu frustraciju pa jedna krajnost razočarana odbacuje svaku mogućnost spoznaje zakonitosti, a druga provodi isključivo (kvazi)egzaktna (mikro)istraživanja? Ako smo – s pravom – sumnjičavi prema ovakvoj dihotomiji o stanju suvremenih znanosti, ne trebamo li slično reagirati i na svaki odlučni sud o društvu u cjelini? Na koje društvo, uostalom, pritom mislimo? Nije li svjetska prevlast, ako se o njoj uopće može govoriti, u proslavu stigmatiziranoga „konzumnoga društva“ zapravo veoma krhka, izložena mnogim vanjskim i unutrašnjim nepoznicama, od kojih su neke i prilično aktivni protivnici zapadnjačke tradicije slobodne „upitanosti nad problemima svijeta“?

Da ne bi bilo nesporazuma – daleko od toga da sam zadovoljan trenutnim društvenim okvirom. Samo držim da bi listu prioriteta u njegovu popravljanju trebalo drukčije sastaviti. Kako sam rekao na početku, više je pitanja nego odgovora, a i mnoge je odgovore bolje uzeti kao radne pretpostavke. U tom će se smislu, nadam se, i ove – mjestimice namjerno zaoštrene – načelne primjedbe najpravednije shvatiti kao dobronamjeren prinos raspravi o »pilarovskim temama«.

Čitatelju sam, međutim, dužan još nekoliko istovetno motiviranih završnih napomena. Odnose se uglavnom na uređivačka postignuća u ovom i u prethodnim brojevima časopisa *Pilar*. Dosad je u njima objavljeno više vrijednih radova, no samo nekolicina bliska je „interdisciplinarnom tematiziranju ‚pilarovskih tema, temâ identiteta, modernizacije i europeizacije“. S obzirom na to, dakle, još je uvijek primjetan rasko-

rak između proslavnih teza o „općedruštvenoj i dugoročnoj relevantnosti“ i specijalističkoga ostvarenja, koje kao da se tek postupno emancipira od programa i sadržaja negdašnjega *Godišnjaka Pilar*, ali i od Pilaru posvećenoga broja *Hrvatske revije* 2005. (što napose vrijedi za drugi, engleski, međunarodni broj časopisa *Pilar*). Ni blok ocjena i prikaza nije nadišao neka ograničenja, djelomice vjerojatno imanentna sustavu u kojemu se recenzentska djelatnost slabo ili nikako boduje pri izboru u znanstveno zvanje – od tri teksta objavljena u ovom broju, dva su o djelima urednika ili članova uredničkoga vijeća, koji su uopće dosad jedini autori prikaza i recenzija (ukupno ih je objavljeno osam).

Unatoč iznesenim primjedbama, zaključujem da će hrvatskoj znanosti dobro doći ovako zamišljen časopis. Poželjeti mu je samo upornost u proširenju suradničkoga kruga te izdržljivost na putu k planiranome tematskom opsegu. A kad se prevladaju početne zapreke trebat će, pretpostavljam, i velika doza strpljivosti da se probojem iz društveno-humanističkoga znanstvenoga rezervata njegova opstojnost i medijski potvrdi, što će, naravno, biti samo prvi korak u programski zacrtanom smjeru.

FILIP HAMERŠAK

Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas (History and Culture of South Eastern Europe. An Annual Journal), Band 8 (2006), Slavica Verlag, München 2007., 235 str.

Godine 2007. iz tiska je izašao 8. svezak (za 2006.) *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas (History and Culture of South Eastern Europe. An Annual Journal)* u redakciji dr. Andreasa Helmedacha i dr. Hansa-Christiana Manera i uredništvu izdanja dr. Sabine Rutar. Izdavač je Slavica Verlag i dr. Anton Kovač iz Münchena.

Zbornik je posvećen sjećanju na Paola Semu (1915.-2007.), talijanskog publicista, književnika, povjesničara i antifašista rođenog u Piranu, umrolog u Trstu, a sadrži 13 članaka danskih, njemačkih, slovenskih i talijanskih povjesničara, sociologa, politologa i antropologa na temu „Istra: (granica) pogranično područje“ (Borderland Istria). Objavljeni članci su na njemačkom i engleskom jeziku.

Zbornik je podijeljen, uz „Sadržaj“ i „Vrela“, na dva glavna poglavlja: „Prema historiografskim paradigmama“ (Zu historiographischen Paradigmen) i „Granica od 18. do 20. stoljeća“ (Grenzland: 10. bis 20. Jahrhundert).

Sabine Rutar, suradnica Instituta za socijalne pokrete na Ruhr-Universität Bochum, potpisuje uvodni članak o Paolu Semi, kojemu je (post mortem) posvećen ovaj broj *Godišnjaka* pod naslovom „Sono di pura razza bastarda: Vignetten istrischer Geschichte“ (11.-17.) u kojemu ukratko opisuje život i djelo ovoga talijanskog pisca. Uviđa da ga je vrlo teško odrediti jer je za sebe govorio da je „antifašista Istrijan, Talijan, partizan, komunist, kominformist, ezul, Piranac“. Na poslijetku sebe određuje kao „čistokrvnog mješanca“ (pura razza bastarda) u vrijeme kada se u Istri događalo snažno nacionalno odvajanje Hrvata i Slovenaca s jedne i Talijana s druge strane. Sabine Rutar ga vidi kao čovjeka koji je do kraja ostao vjeran sebi samome i koji je shvaćao tragiku

društvenih i politički promjena u Istri od 1918. do 1948. godine. Iz njegovog burnog i zanimljivog života kao i zanimljivih i složenih povijesnih procesa koji su se događali u Istri 20. stoljeća Sabine Rutar izvodi razloge zbog kojih je cijeli broj *Godišnjaka* posvećen povijesti Istre.

U poglavlju o historiografskim paradigmatima objavljeno je pet zanimljivih članaka. Kao prvi danskoga kulturnoga antropologa, sociologa, politologa i predavača na The American University u Rimu, docenta na Odjelu za međunarodne odnose Bjørna Thomassena: „The State and the Population Census: The Creation of National Groups in the Austrian Empire“ (21.-43.). Thomassen u svom preglednom radu predstavlja i objašnjava metodologiju i značaj popisa stanovništva za političke i nacionalno integracijske procese u sredini koja je nacionalno izmiješana poput Istre. U tom smislu predočava i objašnjava popisna razdoblja i njihova značenja pa razlikuje: „Etnografsku statistiku“ u vrijeme Austrije od 1846. do 1869., „Austrijski suvremeni popis stanovništva“ od 1880. do 1910., „Talijanski popis“ od 1921. i 1936. te naposljetku jugoslavenske i talijanske popise od 1948. do 1991. Naravno, svi ga popisi zanimaju u smislu odnosa države prema naciji i nacionalnome opredjeljivanju, odnosno ona mjerila koja su u nekom od razdoblja bitno utjecala ili čak određivala nacionalnost pojedinca (Nationality Measurement) poput jezika ili nacionalnih osjećaja (Individuality Principle) bez obzira na govorni jezik. Rasprava koju vodi Thomassen temelji se poglavito na literaturi talijanskih autora, što je vjerojatno određeno znanjem jezika, a ne namjernom jednostranošću. Rezultat je, dakako, ne toliko iskrivljena koliko ipak jednostrana slika kojoj nedostaje objašnjenje složenosti nacionalne integracije Hrvata u Istri. Usput rečeno, autor spominje tek Josipa Roglića i njegov rad *Le Marche Julienne* iz 1945. godine. Tako skraćene sekvence (koje ipak zadržavaju svoju unutarnju logiku) rasprave dovodi u vezu i objašnjava uz pomoć teorija i kategorija Benedicta Andersona, Bernarda S. Cohna, Arjuna Appaduraia, Michela Billinga, a onda i Emila Durkheima, Pierrea Bourdieua i dr. filozofa, antropologa i sociologa u pokušaju komparativnog pregleda.

Marta Verginella, slovenska povjesničarka, redovita profesorica Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Ljubljani (društvena povijest i povijesna antropologija) javlja se s preglednim radom pod naslovom „Stadt und Land. Paradigma einer ethnozentrischen Lesart“ (45.-60.) u kojemu na temelju istina recentne literature (opet samo talijanskih, njemačkih i slovenskih autora) pokušava objasniti i oprezno (uz određene ograde) dati ponešto drukčiji socijalno-kulturni povijesni obrazac - model Julijske krajine (Venezia Giulia) kao primjer jedne multikulturalnosti u svojoj složenosti.

Egidio Ivetić, talijanski povjesničar (hrvatskoga podrijetla, rođen u Puli), istraživač i predavač moderne povijesti Istočne Europe na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Padovi napisao je pregledni članak „On Croatian Nation-Building in Istria (1900.-1940.)“ (61.-71.) na temelju relevantne literature hrvatskoga, talijanskoga i njemačkoga povjesništva o modelu nacionalne integracije Hrvata u Istri u prvoj polovici 20. stoljeća i društveno-kulturnim i političkim sastavnicama na kojima se ona gradila, odnosno o kontinuitetu i diskontinuitetu procesa nacionalne integracije.

Sacha Zala, njemački povjesničar, viši asistent na Povijesnome institutu Sveučilišta u Bernu, predstavio se izvornim znanstvenim člankom pod naslovom „Jenseits des Revolutionsfestes: Anmerkungen zu D'Annunzios Fiume“, temeljenom na literaturi, periodici, ali i arhivskoj građi (Archivio Fondazione Vittoriale degli Italiani, Povije-

sno-diplomatski arhiv u Rimu, Nacionalni arhiv u Londonu, Državni arhiv u Rijeci, Arhiv Povijesnog muzeja Rijeka iz Rima, Vojno-povijesni arhiv u Rimu) u kojemu je u dokumentarnoj građi predstavio D'Annunzia i d'annunzijadu u svjetlu poratnih kaotičnih događaja, realnoga političkoga okruženja i ozračja snažnoga talijanskog nacionalizma i osjećaja "osakaćene pobjede".

Guido Franzinetti, docent na katedri za Suvremenu europsku povijest, Odjela političkih znanosti Sveučilišta Piemonte Orientale "Amedeo Avogadro" u Alessandriji u *Godišnjaku* je objavio pregledni članak „The Rediscovery of the Istrian Foibe“ (85.-98.). Moja su očekivanja bila možda prevelika, pa je to veće bilo moje razočaranje ponuđenim sadržajem i korištenom literaturom (ni jedno djelo hrvatske ili slovenske historiografije). Ipak, njegov prikaz odudara od sličnih prikaza talijanske historiografije i publicistike. U tom smislu Franzinetti predstavlja djelo Ernesta Gellnera *Culture, Identity, Politics* (Cambridge) iz 1987. godine koje je navodno trebalo ponovno istražiti i otkriti ili čak i redefinirati politički i povijesni fenomen fojbi. Autor ističe jednostranost ovoga prikaza i postavlja ga kao primjer djela koje opet tendenciozno postavlja problem isključivo iz talijanskoga političkog diskursa o smišljenom ubijanju talijanskih građana, nadasve Talijana, od strane "jugoslavenski usmjerenih partizana", samo zato jer su bili Talijani. Nasuprot takvom iskrivljenom i nadasve političkom postavljanju problema, Franzinetti postavlja problem ponovnoga istraživanja i redefiniranja problema, odnosno govori o potrebi povratka ovoga problema u okvire povijesnoga, sociološkoga i kulturno-antropološkoga istraživanja. Franzinetti nam daje retrospektivu odnosa talijanskih političkih snaga prema pitanju egzodusa Talijana iz Istre, Rijeke i Dalmacije i pitanju fojbi od onih desnih do lijevih od 70-ih do kraja 90-ih godina 20. stoljeća, odnosno nastupe talijanskog predsjednika Napolitana početkom 21. stoljeća i proglašavanje "Giorno di Ricordo" u okvirima nacionalnoga mita o Talijanima kao "dobrom narodu".

Ovim tekstom završava prvi dio knjige i otvara se poglavlje "Granica (Krajina, Pogranično područje): od 18. do 20. stoljeća".

Pod ovim zajedničkim naslovom objavljeno je šest radova. Aleksej Kalc, slovenski povjesničar, stručni suradnik Znanstveno-istraživačkog središta pri "Univerzi na primorskem" u Kopru javio se podužim priopćenjem „Migration nach Triest im 18. Jahrhundert“ (101.-131.) u kojemu je argumentirano, na temelju rezultata istraživanja slovenske, austrijske i talijanske historiografije, solidno predstavio uzroke i posljedice migracijskih tijekova u razdoblju kada Trst doživljava svoje prve gospodarske uspone. Predstavio je i društvenu i etničku strukturu pristiglih doseljenika te upozorio na promjenu društvene strukture tijekom godina naseljavanja.

Vanni D'Alessio, talijanski povjesničar, asistent na Fakultetu političkih znanosti (Scienze dello Stato) Sveučilišta u Napulju "Federico II.", inače dobro poznat hrvatskim povjesničarima (redovito sudjeluje na znanstvenim skupovima) u svojim uvijek dobrim i zanimljivim radovima ovoga puta promišlja gradski život Hrvata i njihovo društveno-političko djelovanje potkraj 19. i početkom 20. stoljeća („Croatian Urban Life and Political Sociability in Istria from the 19th to the early 20th Century“) (133.-152.). Ovaj pregledni rad je kompilacija i prerada tri njegova već objavljena rada „Elites nazionali e divisione etnica a Pisino“, *Quaderni Storici* 94, n.1/Aprile 1997 Roma, 144.-182.; „Udruge i političko-nacionalna borba u Pazinu od 1880. do 1914“,

Nova Istra, god. III, sv. VIII, broj 1, Pula 1998. i „Nacionalna društva i politička borba u Pazinu krajem habsburške vladavine“, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Pazin i drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća*, Pazin 1999., 75.-106. te njegove knjige *Il nazionalismo in una comunità multi-etnica, L'Istria ausburgica*, Napulj 2003., međutim problem političkog djelovanja Hrvata u istarskim gradovima je zanimljivo i na po-sve novi i svježiji način obrađen. Literatura kojom se služi uglavnom pripada hrvatskoj historiografiji, a koristi se arhivskom građom Državnoga arhiva u Trstu te tiskanim izvorima Centralne statističke komisije u Beču. Međutim, možda je ipak trebao načiniti malu reviziju korištenih radova jer je u međuvremenu izašao veliki broj radova koji bi mu mogli poslužiti.

Pamela Ballinger, američka antropologinja, izvanredna profesorica antropologije i pročelnica Odjela za antropologiju i sociologiju na Bowdoin koledžu (Brunswick, Main) poznata ili manje poznata hrvatskoj znanstvenoj javnosti svojim radom „Imperial Nostalgia: Mythologizing Habsburg Trieste“, *Journal of Modern Italian Studies*, 8, 84.-101., i knjigom *History in Exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans*, Princeton: Princeton University Press 2003., predstavila se sada jednim isječkom i radom koji smo jednim dijelom mogli pročitati u *Imperial Nostalgia i Borders of the Balkans*, te ga je prilagodila novim zahtjevima. Znanstveni članak nosi naslov „Trieste: The City as Displaced persons Camp“ i govori o izbjeglicama i "raseljenicima" s područja Istre, Rijeke i Dalmacije, ezulima i optantima koji su godinama ostajali u izbjegličkim kampovima i prihvatnim centrima oko Trsta (mnogi su u Trstu i ostali), čekajući svoje daljnje raseljavanje po Italiji ili odlasku u Sjevernu ili Južnu Ameriku, te na koji su način oni ostavili traga na identitet jednoga grada nakon II. svjetskog rata. Ono što je važno istaknuti je činjenica da se Pamela Ballinger koristi dokumentarnom građom iz arhiva UN-a odnosno United Nations Relief and Rehabilitation Archiv, Nacionalnog arhiva u Washingtonu, Arhiva Ministarstva vanjskih poslova Italije u Rimu, što samom radu daje na težini i vrijednosti. U toj se građi, što je važno, spominje brojka od 250 tisuća izbjeglih s područja Julijske krajine i Dalmacije u razdoblju od 1947. do 1954. što se donekle poklapa s rezultatima hrvatske historiografije, a daleko je ispod maksimalističkih procjena talijanske publicistike i "službene" historiografije.

Nevenka Troha, poznata slovenska povjesničarka, znanstvena suradnica Inštituta za novejšo zgodovino iz Ljubljane napisala je članak „Relation between the Yugoslav Authorities and the Ethnic Italians in the Koper District (1945.-1954.)“ (175.-190.). Članak je inspiriran njezinim ranijim radovima, ali sada u nekim novim odnosima nove jugoslavenske, odnosno slovenske vlasti prema Talijanima, iako je sve o tome više-manje poznato. Rad je po svim kriterijima znanstveni uradak koji se koristi recentnom literaturom i arhivskom građom Arhiva Republike Slovenije, Regionalnog arhiva u Kopru te Arhiva Ministarstva vanjskih poslova Italije, odnosno Archivio storico-diplomatico u Rimu.

O agrarnoj reformi u slovenskom dijelu Zone B (1945.-1948.), „The Agrarian Reform in the Slovene Part of Zone B (1945-1948)“, pregledni je rad napisao slovenski gospodarski povjesničar Zdenko Čepič, viši znanstveni suradnik Inštituta za noviju povijest iz Ljubljane u kojemu je na temelju literature i arhivske građe vrlo dobro i argumentirano objasnio mehanizme agrarne reforme i strukturu zemljišta i imanja koja su nakon reforme nastala i, naravno, sve one društvene probleme koji su iz te reforme kasnije uslijedili.

Carl Bethke, njemački povjesničar, znanstveni suradnik (research fellow) Osteuropa instituta na Slobodnom sveučilištu u Berlin u *Godišnjaku* se javlja radom „Harlem leigt in Istrien: Die Bosnischen Bergarbeiter von Labin“ (203.-219.) u kojemu simpatično objašnjava "bosansku rudarsku enklavu" u Istri na način na koji se ona oblikovala u razdoblju od 1961. do 1981. godine, te kasnije nakon političkih preobrazbi od 1990. i dalje do 2001. godine.

Na posljjetku, Daniela Paliaga djelatnica i profesorica u Gimnaziji Antonio Sema u Piranu te djelatnica Zavoda Republike Slovenije za školstvo, i Sabine Rutar (kao komentator) predstavljaju svojim člankom talijansku gimnaziju "Antonio Sema" u Piranu i to između "uspomene i povijesti", "Das italienische Gymnasium Antonio Sema in Piran zwischen Erinnerung und Geschichte", (221.-231.).

Zbornik je opskrbljen i prilogama odnosno geografskih karata Istre (233.-235.). Sve u svemu, zanimljivo koncipiran Zbornik, s nekoliko vrlo poticajnih i dobrih suvremenih članaka koji će posve sigurno pomoći hrvatskim znanstvenicima u usmjerenju svojih znanstvenih interesa.

DARKO DUKOVSKI